

JOANNA SŁAWIŃSKA
(KRAKÓW)

PASCHALIS (ARUTIUN) JAKUBOWICZ
I TRZY PASY KONTUSZOWE W ZBIORACH MUZEUM
UNIwersYTETU JagIELLOŃSKIEGO

Jedwabne pasy stały się składowym elementem stroju polskiego szlachcica już w wieku XVI. Sprowadzali je ze Wschodu – Turcji, Persji, a nawet Indii – kupcy ormiańscy¹. Gdy najazd Afganów w roku 1722 zakłócił handel z Persją, w Konstantynopolu/Stambule powstawały prowadzone przez Ormian warsztaty, w których wytwarzano pasy specjalnie na rynek w Polsce². Od około połowy XVIII wieku ormiańscy rzemieślnicy zaczęli przenosić się na tereny Polski, zyskując opiekę magnatów, w których dobrach zakładali manufaktury produkujące pasy – tzw. persjarnie. I tak pod patronatem Radziwiłłów około roku 1767 powstała najśłynniejsza polska fabryka pasów w Słucku, zorganizowana oraz kierowana przez Jana Madżarskiego³. Drugą wybitną persjarnią założoną i prowadzoną przez Ormianina była manufaktura Paschalisa Jaubowicza, działająca w Lipkowie pod Warszawą.

Paschalis (orm. Arutjun) Jakubowicz urodził się najprawdopodobniej w Tokacie w Anatolii jako syn Hagopa (Jakuba), Ormianina⁴. Na początku lat sześć-

¹ M. Taszycka, *Pasy kontuszowe*, 1. *Pasy wschodnie*, Kraków 1990, s. 13-15; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur i pracowni w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1995, s. 7.

² Jakaś produkcja prowadzona przez Ormian istniała chyba już wcześniej, gdyż wzmianki o pasach „ormiańskich” pojawiają się w inwentarzach z drugiej połowy XVII wieku, zob.: M. Taszycka, *Pasy kontuszowe*, s. 14.

³ Madżarski początkowo kierował persjarnią nieświeską, zob.: J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 300, 323.

⁴ W. Smoleński, *Mieszczanstwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, Warszawa 1917, s. 29; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, w: *Polski Słownik Biograficzny* [dalej:

dziesiątych XVIII wieku przybył z Tokatu do Warszawy, gdzie założył tzw. sklep turecki⁵. Razem ze współnikami – przede wszystkim Antonim Kriegerem⁶ – prowadził zakrojony na szeroką skalę handel towarami wschodnimi: sprowadzał do Polski futra, jedwabie, pasy, tytoń turecki oraz owoce⁷. Udzielał również pożyczek na procent oraz towaru na kredyt, skutecznie egzekwując odbiór swoich należności⁸. Po pierwszym rozbiórze Polski stał się jednym z najbardziej wpływowych kupców w handlu ze Wschodem, a wśród jego stałych klientów znalazł się król Stanisław August Poniatowski i jego dwór⁹. 4 czerwca 1773 roku, dzięki poparciu Jana Dekerta, seniora warszawskiej konfraterni kupieckiej, Jakubowicz nabył prawa miejskie Warszawy¹⁰. W roku 1776 ożenił się z Ormianką, Marianną Muradowiczówną, z którą miał następnie trzech synów i dwie córki¹¹. W latach osiemdziesiątych zainteresował się na szerszą skalę handlem pasami. Początkowo kupował pasy tkane na jego zlecenie w Krakowie (przed rokiem 1787)¹², później zamawiał pasy w Lyonie we Francji (do roku 1793)¹³. W okresie Sej-

PSB], 10, Wrocław 1962-1964, s. 378; A. Bocheński, *Przemysł polski w dawnych wiekach*, wyd. S. Bratkowski, Warszawa 1984, s. 391; W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, w: idem, *Studja historyczne*, Warszawa 1925, s. 93.

⁵ W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 94; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320. Julian Kołaczkowski podaje, że Paschalis znalazł się w Warszawie w roku 1761, zob.: J. Kołaczkowski, *Wiadomości tyżące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888, s. 444. Zob. też: T. Mańkowski, *Pasy polskie*, Kraków 1938, s. 75; A. Bocheński, *Przemysł polski*, s. 391.

⁶ Właściciel sklepu tureckiego w bramie krakowskiej, w kamienicy Urszuli Łazarewiczowej pod nr. 297. Ich współpraca nie układała się jednak dobrze (z powodu równoczesnych kontaktów handlowych Kriegera z persjarnią w Kobyłce, głównego konkurenta dla fabryki Jakubowicza) i zakończyła się polubownie w roku 1789, zob.: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 95-96.

⁷ Jednym z agentów Jakubowicza był Arystobarowicz, zob.: M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378.

⁸ Za uchybienie terminu spłaty przez Franciszka Podoskiego, kasztelana mazowieckiego, zajął sądownie należące do dłużnika miasteczko Głowno, skąd przez sześć lat pobierał dochód na pokrycie długu. Podoski protestował, że wierzyciel wybrał znacznie więcej, niż mu się należało; W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 94; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 379; A. Bocheński, *Przemysł polski*, s. 393.

⁹ T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 76; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378.

¹⁰ *Ibidem*, s. 378; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

¹¹ W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 93; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 379. Żona Jakubowicza była córką Jakuba Muradowicza, zob.: W. Smoleński, *Mieszkaństwo warszawskie*, s. 25. O losach potomków Paschalisa zob.: A. Boniecki, *Herbarz polski*, 1, *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, 7, Warszawa 1908, s. 159; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 379.

¹² A. Treiderowa, *Fabryki pasów polskich w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, 36, 1963, s. 107; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 296, 320.

¹³ T. Kruszyński, *Pasy polskie wyrabiane w Niemczech i Francji*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, 4, 1930, s. XV; M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji pasów kontuszowych we*

mu Wielkiego, gdy stronnictwo patriotyczne uznało za obowiązujący tradycyjny strój „sarmacki” z nieodzownym pasem kontuszowym, przedsiębiorczy kupiec postanowił zająć się produkcją na miejscu. W roku 1787 (lub w następnym) założył warsztaty pańnicze w Warszawie¹⁴, równolegle przystępując do tworzenia fabryki w Lipkowie pod Warszawą, do której przeniosła się następnie cała produkcja¹⁵. Być może zamierzał również otworzyć takie warsztaty w Krakowie – 5 września 1788 roku nabył tamtejsze prawo miejskie¹⁶. Nie był tkaczem tak jak Madżarski, lecz przedsiębiorcą, który zatrudniał fachowców do prowadzenia produkcji tkackiej. Od 1 stycznia 1790 roku dyrektorem jego persjarni warszawskiej został Franciszek Selimand (Solimand), Francuz z Lyonu, pracujący wcześniej dla persjarni w Grodnie i Kobyłce¹⁷. Selimand przez krótki czas pracował również w fabryce w Lipkowie, skąd został wydalony w lipcu 1791 roku¹⁸. Od roku 1789 manufakturą lipkowską kierował Eligiusz Bluciński, który uciekł do Jakubowicza z manufaktury w Kobyłce¹⁹.

Zasługi Jakubowicza na polu rozwoju rzemiosła („pomnażanie pożytecznych rękodzieł”²⁰) zostały docenione i nagrodzone. Otrzymał honorowy tytuł sekre-

Francji w XVIII wieku, „Biuletyn Historii Sztuki”, 38, 1976, s. 36; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 222.

¹⁴ Być może warsztaty mieściły się w stajniach należącego do Jakubowicza dworku na Mariensztacie. W roku 1788 starał się o zakup narzędzi persjarskich po manufakturze w Grodnie, zob.: S. Kościałkowski, *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, 1, Londyn 1970, s. 504; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 290, 297, 306-307, 320.

¹⁵ Warsztaty warszawskie działały najprawdopodobniej do początku roku 1791 – rok wcześniej w Lipkowie stanął budynek fabryczny Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 306, 320.

¹⁶ A. Chmiel, *Kilka szczegółów do fabryk pasów polskich w Krakowie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 8, 1907, szp. CCLXXXIV; W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 94; T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 99; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320. Aleksander Bocheński uważał, że Jakubowicz wystarał się o prawo miejskie Krakowa, gdyż tylko jako obywatel tego miasta mógł nabywać dobra ziemskie, zob.: A. Bocheński, *Przemysł polski*, s. 393.

¹⁷ Kontrakt zawarto 2 grudnia 1788 roku, zob.: T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 76. Jego treść w całości przytoczył Władysław Smoleński, zob.: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 104-105.

¹⁸ Stało się to przed wygaśnięciem kontraktu podpisanego na dwa lata, na żądanie samego Selimanda. Zob.: *Zerwanie kontraktu z Solimandem*, w: *ibidem*, s. 105; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 306-307, 332-333.

¹⁹ *Ibidem*, s. 297, 310. Znane są jeszcze nazwiska kilku pracowników persjarni lipkowskiej: Kazimierz Blanszer, Jan Pietrowski, Grzegorz Sieniukiewicz, Wawrzyniec Switanowski, zob.: *ibidem*, s. 297, 310, 329, 334, 335.

²⁰ M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 379; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

tarza królewskiego²¹, a na sejmie w roku 1790 – nobilitację²². Dyplom nobilitacyjny pobrał w roku następnym (8 marca)²³. Nadano mu herb Jakubowicz I (odmiana herbu Junosza): „w polu zielonem baran na murawie w lewo, czerwoną chorągiewkę prawą nogą trzymający. W szczycie hełmu skrzydło orle, barkiem w lewo, w lewo strzałą przeszyte”²⁴. W roku 1791 Jakubowicza spotkało kolejne wyróżnienie – manufakturę lipkowską zwiedził król Stanisław August Poniatowski razem z senatorami i posłami. Jakubowicz upamiętnił to wydarzenie specjalną tablicą wmurowaną w ścianę budynku fabryki²⁵.

Na tle innych przedsiębiorców wyróżniał się godną podziwu zaradnością w zabieganiu o klientelę. Na łamach „Gazety Warszawskiej” tak reklamował swoje usługi:

Właściciel dóbr Zielonkowskich, o dwie mile od Warszawy leżących, JP. Paschalis Jakubowicz, założywszy fabrykę pasów bogatych i jedwabnych od roku i mając tamże już przeszło sto ludzi obojej płci i robotnika, uwiadamia publiczność, że na naukę do tej fabryki chce przyjmować młodzież obojej płci, jakiegokolwiek kondycji, poczynając od lat 13 do 14, za rekomendacją. Każdy w tym gatunku i guście, jak zechce mieć będzie pasy za udaniem się do właściciela, na Krakowskim Przedmieściu pod nr. 450 mieszkającego, za cenę sprawiedliwą. Na końcu każdego pasa

²¹ Z tytułem sekretarza królewskiego został wpisany do krakowskiej księgi przyjęć do prawa miejskiego, zob.: A. Chmiel, *Kilka szczegółów*, szp. CCXXXIV. Zob. też: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 94; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

²² M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378. W tym samym roku otrzymał nobilitację także inni fabrykanci: Jan Madżarski, Dangieli, Zader, Zyglar, Szczepan Filsjean i Münckenbeck, zob.: W. Smoleński, *Mieszkaństwo warszawskie*, s. 147; idem, *Pasy lipkowskie*, s. 94;.

²³ A. Römer, *Pasy polskie, ich fabryki i znaki*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 5, 1896, s. 164; A. Chmiel, *Kilka szczegółów*, szp. CCLXXXV; W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 94; T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 80; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

²⁴ A. Boniecki, *Herbarz polski*, s. 159. Jeszcze przed nobilitacją Jakubowicz używał owalnej pieczęci z tarczą (pod koroną szlachecką), w której polu znajdował się stojący baranek z chorągiewką, w otoku zaś napis: *Aruthiun worti Hagopi* [Paschalis syn Jakuba] *R. P. 1773*, zob.: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 93. Odcisk tej pieczęci widnieje na listach pisanych przez Paschalisa do magistratu krakowskiego w roku 1789, zob.: A. Chmiel, *Kilka szczegółów*, szp. CCLXXXV.

²⁵ Z napisem: „Za panowania Stanisława Augusta, króla polskiego, stanęła fabryka przez Paschalisa Jakubowicza, dziedzica dóbr Zielonek, założona w wiosce Lipkowie, do tychże dóbr należącej, w województwie mazowieckim, ziemi warszawskiej, roku 1790, którą fabrykę król J.M. i wielu prawodawców Sejmu sławnego swą przytomnością zaszczylić raczyli na znak przychylności dla ludu i rękodziel”, zob.: A. Römer, *Pasy polskie*, s. 164-165; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 297. Zob. też: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 96; T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 80; A. Bocheński, *Przemysł polski*, s. 393.

będą litery wybijane Paschalis. Pasy zażywane, materye do prania i kalendrowania w teźże fabryce przyjmowane będą za cenę przyzwoitą²⁶.

Dzięki swojej rozległej działalności i przedsiębiorczości Jakubowicz doszedł do sporego majątku, również w nieruchomościach, których wartość szacowano na 400 000 złotych polskich. W Warszawie posiadał kamienicę pod nr. 450 na Krakowskim Przedmieściu (kupioną od Celdnera) oraz dworek na Mariensztacie, w Krakowie kamienicę przy ulicy Sławkowskiej 385 (był jej właścicielem w latach 1788-1795), ponadto dom w Brodach (kupiony w roku 1795), dobra ziemskie Lipków z wsią Zielonki, folwarkiem Prusy (nabyte od Michała Mniszcha w roku 1790) oraz sąsiednimi gruntami zwanymi Grotowizną (dokupionymi rok później)²⁷. Był wzorowym gospodarzem, dbającym o utrzymanie i wzrost swojego majątku, zwłaszcza Lipkowa, gdzie w 1792 roku wybudował na terenie parku dworskiego murowany kościół (istniejący do dziś)²⁸.

O wysokiej pozycji Jakubowicza w środowisku warszawskim świadczą piastowane przez niego godności miejskie oraz czynne zaangażowanie w sprawy publiczne, zwłaszcza w okresie Sejmu Czteroletniego. W latach 1789-1790 Jakubowicz był starszym konfraterni kupieckiej. Pełnił też urząd gminnego, a potem ławnika i członka Urzędu Ekonomicznego Starej Warszawy²⁹. Angażował się w walkę o prawa miast i mieszczaństwa w 1789 roku, zabiegał usilnie o interesy Krakowa³⁰. W roku 1791 należał do komisji przygotowującej projekt policji dla Warszawy. Ławnikiem przestał być w roku 1792, uchylając się w ten sposób od przymusu złożenia przysięgi konfederacji targowickiej³¹. Popierał insurekcję

²⁶ „Gazeta Warszawska”, suplement, 23 IX 1789, cyt. za: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 95. Zob. też: T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 80, 99; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378.

²⁷ W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 94; T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 75; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378.

²⁸ Świątynię poświęcił bp Jan Chrzyciel Albertrandi; *ibidem*, s. 379. Na frontonie umieszczono tablicę z napisem: „Bogu Dawcy wszech darów / aby pracom rolniczym i rękodzielom / oraz do nich zachęcającemu królowi, / Stanisławowi Augustowi / raczył błogosławić / ten kościół z fundamentów wystawiony / przez dziedzica dóbr Zielonek / Paschalisa Jakubowicza / roku 1792”, T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 80.

²⁹ W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 94, 97; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378.

³⁰ W Archiwum Narodowym w Krakowie zachowała się korespondencja Paschalisa z magistratem Krakowa. W liście z 16 września 1789 roku zapewniał on: „Czując obowiązek przysięgi mojej o dobro miasta Krakowa, ile razy może się zdarzyć los polepszenia tegoż miasta według możliwości mojej, starania mego dokładać obowiązany jestem, [...] z interesami miasta (Warszawy) będąc u różnych senatorów i posłów w żadnym miejscu nie zapomniałem rekomendować miasta Krakowa”, A. Chmiel, *Kilka szczegółów*, szp. CCLXXXXV. Zob. też: M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 379.

³¹ *Ibidem*, s. 379. Jako powód podał, iż będąc szlachcicem, nie ma prawa piastować żadnego urzędu miejskiego, zob.: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 97.

kościuszkowską i wpłacił na rzecz funduszu powstańczego znaczącą sumę 54 000 złotych³².

W roku 1794 Jakubowicza spotkała katastrofa – warsztaty lipkowskie zostały zniszczone przez wojsko najeźdźcze³³. Do produkcji persjarskiej już nie wrócił, trzeci rozbiór Polski położył bowiem kres handlowi pasami. Po upadku Rzeczypospolitej Paschalis mieszkał w Warszawie. W roku 1809 był deputowanym na sejm Księstwa Warszawskiego³⁴. Zmarł w roku 1816 lub na początku roku 1817³⁵. Tradycję produkcji tkackiej ojca kontynuował syn, Józef, który prowadził w Lipkowie fabrykę przędzy lnianej i bawełnianej, skarpetek, pończoch oraz nankinu³⁶.

Pasy z manufaktury Jakubowicza były sygnowane, a krótki okres działalności warsztatów oraz cezura, jaką była jego nobilitacja, ułatwiają ich datowanie. W literaturze przyjmuje się, iż w okresie przed nobilitacją (czyli przed rokiem 1791) pasy z manufaktury lipkowskiej nosiły sygnaturę: „Fecit Pasch//alis”, samo „Pascha//lis” lub „Paschalis//Jakubowicz”. Natomiast od roku 1791 pojawiła się nowa sygnatura: herbowy baranek z chorągiewką pomiędzy literami *PI* (w odbiciu lustrzanym)³⁷.

W zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius w Krakowie znajduje się pas z sygnaturą fabryki Jakubowicza (nr inw. MUJ 1266), darowany przez prof. Tadeusza Milewskiego³⁸. Ma wymiary 458 centymetrów (frędzle: 8,5 centymetra × 2) na 38 centymetrów i należy do typu pasów czterostronnych (złożony wzdłuż mógł być noszony w czterech wersjach kolorystycznych). Wykonany z jedwabnej przędzy, w charakterystycznej dla produkowanych w Polsce pasów technice tzw. śródziemnomorskiej (*taqueté faconné*), tkany splotem prostym, lansowany i broszowany³⁹. Wzór w głowach tworzą dwa

³² Idem, *Mieszczanstwo warszawskie*, s. 254; M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 379; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

³³ J. Kołaczkowski, *Wiadomości*, s. 444; W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 99-100; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

³⁴ A. Boniecki, *Herbarz polski*, s. 159. Zob. też: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 101.

³⁵ M. Józefowiczówna, *Jakubowicz Paschalis*, s. 378; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

³⁶ *Ibidem*, s. 297, 320.

³⁷ *Ibidem*, s. 276-277, 320. Zob. też odrisy sygnatur w: A. Römer, *Pasy polskie*, s. 165.

³⁸ Tadeusz Milewski (1906-1966) – językoznawca (szczególnie języki słowiańskie oraz Indian amerykańskich), więzień obozów w Sachsenhausen i Dachau, wieloletni wykładowca Uniwersytetu Jagiellońskiego, dziekan Wydziału Filologicznego (1958-1960). Do Muzeum UJ ofiarował on siedem pasów kontuszowych oraz zabytkowe zegary, zob.: A. Piskorz, *Silva Rerum. Pamiątki akademickie ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog wystawy. Collegium Maius XII 1997-I 1998*, Kraków 1998, s. 58-59.

³⁹ Polega ona na użyciu splotu tzw. śródziemnomorskiego (wzorzystego wątkowego), który składa się z dwóch osnów (figurowej i wiążącej) oraz kilku (od dwóch do siedmiu) wątków barwnych (podstawowego i dodatkowego). Wątki wydobywane są na powierzchnię tkaniny przez przeplecenie z osnową figurową (leżącą wewnątrz tkaniny i niewidoczną po obu jej stronach), a osnowa podstawowa wiąże je w splotcie płóciennym, zob.: M. Taszycka,

symetryczne motywy bukietów kwiatowych z umieszczoną na osi pionową łodygą zakończoną dużym kwiatem, wyrastających z fantastycznych waz na podstawie w formie ozdobnej kratownicy z podwieszonym lambrekinem. Poprzeczne półka wciąga wypełniają pary drobnych gałązek kwiatowych z pojedynczym liściem, na przemian z motywami wielolistnych medalionów (półka broszowane). W obrzeżeniach poziomych i pionowych występuje ciąg gałązek z trzema kwiatami i pąkiem, osadzonych na wspólnym pęku trzech liści (jeden z nich przyjmuje kształt muszli). Do końców pasa doszyta jest jedwabna frędzla. Kolorystyka tkaniny jest stonowana i nieomal monochromatyczna. Na awersie motywy dekoracyjne w głowach, obrzeżeniach oraz w półkach z gałązkami kwiatowymi są jasnobezowe na ciemnobezowym tle; w półkach z medalionami występują zestawienia barw błękitnej i żółtej oraz różowej i żółtej. Kolorystyka rewersu stanowi odwrotność prawej strony, oprócz półek z medalionami (zielono-żółte oraz biało-żółte). Pas sygnowany w narożnikach zachowanej w całości głowy (sygnatura w odbiciu lustrzanym): baranek paschalny pomiędzy literami *PI*. Tkanina pasa jest wiotka, luźno tkana, co wpłynęło na obecny stan jej zachowania. Uszkodzenia widoczne są zwłaszcza w obrębie jednej z głów, której dolna część (poniżej pęku liści u podstawy bukietu) nie zachowała się⁴⁰.

Powstanie pasa – zgodnie z przytoczonymi powyżej informacjami na temat sygnatur Jakubowicza – można datować w przedziale czasowym 1791-1794. Takie datowanie potwierdza również ornamentyka, typowa dla wzornictwa wyrobów Paschalisa z tego okresu⁴¹. Identyczny pod względem motywów pas (oznaczony sygnaturą z barankiem między literami *PI*) przechowywany jest w zbiorach Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu Starym⁴². Pas (o wymiarach 445 × 39 centymetrów) jest czterostronny, lity srebrną

Pasy francuskie, Kraków 1994, s. 14; M. Michałowska, *Leksykon włókiennictwa. Surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006, s. 343. Zob. też: M. Wróblewska-Markiewicz, *Uwagi o technice i technologii wykonania pasów kontuszowych (na podstawie zespołu pasów ze zbiorów Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi)*, w: *Tkaniny artystyczne z wieków XVIII i XIX. Materiały sesji naukowej w Zamku Królewskim na Wawelu, Kraków 21 marca 1991*, Kraków 1997, s. 28. Francuskiego terminu *taqueté faconné* lub *taqueté réversible* (odmiana wyróżniająca się zastosowaniem wyłącznie wątków lansujących; kolorystyka lewej strony tkaniny jest odwrotnością strony prawej) używa Jadwiga Chruszczyńska, zob.: J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 9, 13. Za pomoc w rozczytaniu techniki omawianych w niniejszym tekście pasów ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego składam serdeczne podziękowanie pani Magdalenie Naruszewicz z Działu Konserwacji MUJ.

⁴⁰ Brakuje około 10 centymetrów tkaniny – pierwotnie długość pasa (bez frędzli) wynosiła więc około 468 centymetrów.

⁴¹ Por.: *ibidem*, nr 137-139.

⁴² *Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu Starym*, Licheń Stary 2010, s. 67. Składam serdeczne podziękowania pani Irenie Wawrzyniak z Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu za udzielenie mi informacji na temat pasa oraz użyczenie jego zdjęć.

nicia⁴³, czym różni się zasadniczo od pasa z Muzeum UJ. Na pasy sygnowane barankiem, ale bez wątków metalowych zwróciła uwagę Jadwiga Chruszczyńska, stwierdzając, że mają one słabszy poziom wykonania (pod względem uproszczonego rysunku, ale także gęstości splotu tkaniny). Na tej podstawie badaczka wysunęła hipotezę, że pasy mogły być wyrabiane poza Lipkowem⁴⁴. Trudno tutaj rozstrzygać tę wątpliwość, można jedynie przypuszczać, że pas z kolekcji uniwersyteckiej był tańszą wersją pasa przechowywanego obecnie w Licheniu.

Obok wyrobów z rodzimych persjarni w Polsce były również dostępne pasy produkowane we Francji. Według Jędrzeja Kitowicza były sygnowane napisem à Paris, co jednak nie znajduje potwierdzenia wśród zachowanych zabytków⁴⁵. Pewne jest natomiast, iż pasy kontuszowe produkowano w Lyonie, w manufakturze, której właścicielami byli Guyot i Germain, a od około roku 1785 również Pierre-Toussaint Dechazell. Ten ostatni zaczynał tam pracę jako rysownik, a we francuskich źródłach pisanych wymieniany jest jako producent pasów („imitées des Turcs que portaient alors des riches Polonais”)⁴⁶. Pasy tkane w Lyonie trafiały następnie bezpośrednio do kupców w Polsce lub były przez nich nabywane na targach w Lipsku i Frankfurcie⁴⁷.

Jakubowicz, nie mogąc nadażyć z produkcją pasów w okresie zwiększonego zapotrzebowania na ten towar podczas Sejmu Czteroletniego, nawiązał kontakt z fabrykantami francuskimi, przesyłając im gotowe projekty oraz pasy na wzór⁴⁸. Korzystne początkowo rozwiązanie stało się z czasem kłopotliwe dla rzutkiego producenta. Dobra jakość pierwszych pasów utkanych we Francji zaczęła się pogarszać, co zostało szybko wychwycone przez klientelę. Ponieważ francuscy tkacze sygnowali produkowane dla Jakubowicza pasy literami PI, kupujący uważali je za wyrób jego fabryki⁴⁹. Dla zapobieżenia stratom finansowym Ja-

⁴³ Informacje ze strony internetowej Sanktuarium Matki Bożej Licheńskiej, zob.: *Pas kontuszowy Jakuba Paschalisa*, [online] http://www.lichen.pl/pl/389/pas_kontuszowy_„pas_chalis%E2%80%9D, 10 VII 2017.

⁴⁴ J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 297, 298, przyp. 6.

⁴⁵ „Po słuckich pasach dały się widzieć francuskie w gatunku tureckich i perskich, ale kolorami dobranymi i żywymi daleko wszystkie pasy [...] celujące, z napisem na końcu: à Paris”, J. Kitowicz, *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, 2, Wrocław–Warszawa 2003, s. 511. Zob.: M. Taszycka, *Pasy francuskie*, s. 8.

⁴⁶ Dzięki tej produkcji miał zdobyć spory majątek, zob.: T. Kruszyński, *Pasy polskie*, s. XV-XVI; T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 100; M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji*, s. 36; eadem, *Pasy francuskie*, s. 8-9. Zob. też: *L'Art de la soie Prelle (1752-2002). Des ateliers lyonnais aux palais parisiens*, Paris 2002, s. 29-33.

⁴⁷ T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 103; M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji*, s. 36; eadem, *Pasy francuskie*, s. 8.

⁴⁸ Eadem, *Zagadnienie produkcji*, s. 36; eadem, *Pasy francuskie*, s. 8-9; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 320.

⁴⁹ Jak sam opisał (w trzeciej osobie) tę sytuację kilka lat później: „Jakubowicz, widząc, że fabryki krajowe nie były w stanie wygotowania tyle pasów, ile potrzeba powszechna wymagała, znacznym kosztem posłał on różne desenia i pas do fabryki zagranicznej, ażeby tam

kubowicz ogłaszał w prasie, iż tak sygnowane pasy, które można kupić u niego w sklepie, nie pochodzą z warsztatów lipkowskich, lecz z „fabryki Paryskiej”, natomiast podobnie oznaczony towar, sprzedawany przez innych kupców, jest zamawiany w „zagranicznych fabrykach” przez zazdrosną konkurencję⁵⁰. Na oskarżenia o celowe działanie na szkodę przedsiębiorstwa Jakubowicza zareagowała warszawska konfraternia kupiecka, sugerując, iż nieuzasadnione zarzuty mają na celu pograżenie konkurentów⁵¹. Walka o dobrą reputację pasów własnej

według tych deseni pasy robili z literami na końcach P. J.; a to z tej przyczyny, ażeby fabrykant, przywłaszczając sobie takowe desenia, nie wydał je za własny wynalazek... Fabrykant ten z początku przysyłał pasy w dobrym, lecz w następnym czasie w podlejszym gatunku. Dla czego Jakubowicz nie zaniedbał powielokrotnie pisać do niego, zalecając mu, ażeby pasy z najlepszego złota, srebra i materiału robić kazał i aby od jednego do drugiego końca jednakowe złoto, srebro i robota była. Lecz fabrykant, niezważając na tylokrotne upominanie, pasy w podlejszym gatunku kontynuował”, W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 95. Zob. też: T. Kruszyński, *Nowe wyniki z zakresu badań nad pasami polskimi*, „Przegląd Powszechny”, 39, 1922, 153-154, s. 318; M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji*, s. 36-37; eadem, *Pasy francuskie*, s. 8-9.

⁵⁰ W roku 1793 zamieścił następujące ogłoszenie w dodatku do „Korrespondenta Krajowego y Zagranicznego”: „Ur. Paschalis Jakubowicz rok czwarty jak założył, czyniąc przysługę krajowi, fabrykę pasów, z początku w Warszawie, później zaś lokował takową w województwie mazowieckim, w ziemi warszawskiej, w dobrach swoich dziedzicznych, w wiosce Lipkowo zwanej, i już w niej kilka set osób obojej płci jest edukowanych; i teraz do takiej takową fabrykę perfekcji przyprowadził przez swoje starania, iż przewyższa nad wszystkie inne fabryki, w całym świecie będące, w deseniach i gustach. Niemniej z jedwabiu chińskiego każe robić, także używa złota i srebra w jak najprzedniejszym gatunku i zapewnia, iż się ani kruszy, ani czernić nie będzie. Była pogłoska niektóra, iż pasy z fabryki Paschalis, na pozór piękne i lustrowne, lecz w chodzeniu w krótkim czasie iż się złoto psuje i czernieje. Przeto, co się tyczy tej pogłoski, to ma honor zapewnić ur. Paschalis, iż takowe pasy nie były z fabryki jego, ani też są takowe: tylko ludzie chciwi i zazdrośni, końcem uszkodzenia, kazali i dotąd jeszcze każą robić takowe pasy pod imieniem Paschalis w innych zagranicznych fabrykach i na końcu samym takowych znajdują się wyraźnie wyrobione litery Paschalis lub P. J. Te pasy z początku od końca blisko półtora łokcia do środka bywa złoto i robota cokolwiek dobra; im zaś dalej, tem gorsze złoto i robota; z fabryki zaś Paschalis z jednego końca wciąż aż do drugiego jednakowa robota i w równej dobroci złoto. W jego handlu znajdują się również zagranicznej fabryki pasy, na końcu pasa tylko dwie litery P. J., lecz to nie znaczy Paschalis, tylko z fabryki Paryskiej. Prześwietna publiczność, kupując pasy, niechaj na takowe raczy zwrócić uwagę”, W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 97. Zob. też: T. Kruszyński, *Pasy polskie*, s. XV; T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 100; M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji*, s. 36-37; eadem, *Pasy francuskie*, s. 9.

⁵¹ „Konfraternia kupców warszawskich, uwiadomiona z doniesienia IP. Paschalis Jakubowicza [...], jakoby fabryce jego Lipkowskiej ludzie chciwi i zazdrośni końcem jej uszkodzenia, pasy z podlejszego złota i roboty w fabrykach zagranicznych pod literami P. J. robić kazali i one przedawać wazyli się, – żąda po tymże JP. Paschalisie Jakubowiczu, ażeby osoby te chciwe i zazdrosne konfraterni doniósł, wyszczególnił i poświadczył w celu wynalezienia na przestępnych przyzwoitej kary. Inaczej słusznie na niego padnie porozumienie, iż on, będąc sam tego dzieła autorem i sprawcą, mający w swym handlu fabryk zagranicznych pasy pod cyfrą P. J., a nie F. P., coby cyfrę Fabryki Paryskiej oznaczało, użył pocisku na niewinnych,

produkcji skutkowałą wizją lokalną, jaką w domu Jakubowicza przeprowadził miejski urząd ławniczy. Komisja przekonała się naocznie, że część pasów sygnowanych literami PI (oraz FS) jest gorszej jakości niż te pochodzące faktycznie z warsztatów Ormianina⁵². Równocześnie Jakubowicz pokazał urzędnikom pasy oznaczone literami PI, lepszego gatunku, którymi sam handlował⁵³.

W Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego przechowywany jest także pas kontuszowy należący do grupy pasów, które przyniosły tyle kłopotów przedsiębiorstwu Jakubowicza. Pas (nr inw. MUJ 1274) z daru Franciszka Ksawerego Pusłowskiego⁵⁴, o wymiarach 352 centymetrów (frędzle: 13 centymetrów × 2) na 37 centymetrów, jest czterostronny, lity (srebrną i złotą nicią metalową), wykonany w technice lampasu, tkany splotem prostym oraz broszowany barwnym jedwa-

aby tem samem, szkodząc drugim, lustru fabryce swojej powiększył”, „Korrespondent Krajowy y Zagraniczny”, dodatek, 12 I 1793, cyt. za: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 98. Zob. też: T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 100-101.

⁵² Akt wpisany do ksiąg miejskich 23 stycznia 1793 roku: „ur. Jakub Paschalis [...] przedkładał [...], że z fabryk zagranicznych pasy tu znajdujące się, literami P. J. oznaczone, z końców swych ze złota są cokolwiek lepszego robione, dalej zaś od łokcia, od końca z jednej i drugiej strony, w tychże pasach złoto podlejsze, bardzo rzadko w robocie dawane, gatunku takiego jak w końcach, niemające, że są wietkie i z pomiędzy rzadko dawanego złota jedwab się przebija. Na dowód czego okazał urzędowi swemu dwa pasy pod literami P. J. zagranicznej fabryki, które urząd obejrzawszy, znalazł je takie, jak ur. Paschalis Jakubowicz przełożył, to jest: z końców złoto cokolwiek lepsze i gatunku cięższego, dalej zaś wietkie, złoto podlejsze, rzadko dawane i kolor ciemniejszy okazujące. Pokazane były także dwa pasy zagranicznej fabryki pod literami F. S., gdy i te obejrzone od końca do końca przez urząd zostały, równy gatunek, jak i w pierwszych, okazał się. Które to pasy, ażeby przez kupujących nierozwijane były i gatunek ich, czyli jest jednostajny lub różny od siebie, nie był rozeznany – z boków poprzesywane znalazły się. [...] Po przejrzeniu tych pasów, ur. Paschalis Jakubowicz przytomnego czeladnika starozakonnego Natana Nosonowicza, mającego handel w Warszawie i Lublinie, zapytał się: z kądby te pasy były? Odpowiedział, że te pasy starozakonny Natan Nosonowicz w Lipsku kupował”, cyt. za: W. Smoleński, *Pasy lipkowskie*, s. 98-99. Zob. też: T. Kruszyński, *Pasy polskie*, s. XV; T. Mańkowski, *Pasy polskie*, s. 101; M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji*, s. 36-37; eadem, *Pasy francuskie*, s. 9.

⁵³ „Potem ur. Paschalis Jakubowicz okazał nam dwa pasy z fabryki zagranicznej, w swoim handlu znajdujące się, pod literami P. J., w których cokolwiek lepsze złoto i lepszy gatunek od pasów powyższych [...], jeden suty, drugi pół suty”; cyt. za: *ibidem*, s. 99.

⁵⁴ Franciszek Ksawery Pusłowski (1875-1968) – ziemianin, poeta, kolekcjoner, tłumacz i lektora języków obcych na Uniwersytecie Jagiellońskim (1945-1952), zapisał Muzeum UJ bogatą kolekcję dzieł sztuki (między innymi obrazy Jana Matejki, Jacka Malczewskiego, Jana Massysa, Eugène’a Delacroix, unikatowe makaty francuskie z epoki Ludwika XIV oraz gobelin z apoteozą Króla Słońce), zob.: M. Rostworowski, *Pusłowski Franciszek Ksawery*, w: PSB, 19, Wrocław 1986, s. 418-421. W roku 1882 pas był prezentowany na wystawie w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie; *Album dzieł sztuki zastosowanej do przemysłu z wystawy urządzonej przez Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie 1881 r.*, Warszawa 1883, tabl. LXXII. Za zwrócenie mi uwagi na tę publikację składam serdeczne podziękowania pani Beacie Frontczak z Muzeum UJ.

biem⁵⁵. Wzór w głowach tworzą dwa symetryczne krzaczki o korzeniach tworzących kształt gwiazdy, ze zróżnicowanymi pod względem wielkości kwiatami ostu (w ujęciu profilowym, oprócz kwiatu u góry, na osi łodygi, ukazanego z trzech czwartych) oraz z charakterystycznymi wydłużonymi liśćmi o postrzępionych brzegach, z których niektóre załamują się na końcach. Poprzeczne półka wciąga wypełnia ciąg poziomych medalionów (z rozetą ujętą w liściaste obramienie), na przemian z motywem ciągłej wici kwiatowej (siedmiopłatkowe kwiaty oraz kielichy tulipanów). Identyczna więc występuje w obrzeżeniach poziomych i pionowych. Głowy, półka oraz brzegi pasa ujęte są w szlaczki z motywem owali. Do końców pasa doszyta jest złota i srebrna frędzla. Pas charakteryzuje się intensywną, wręcz jaskrawą kolorystyką. Na awersie zielone krzaczki z różowymi kwiatami na srebrnym i złotym tle głów, w półkach medaliony ciemnoróżowo-srebrne oraz błękitno-złote; w obrzeżeniach zielone liście i różowe kwiaty wici na srebrnym i złotym tle. Motywy obwiedzione są wyraźnym, ciemnobrązowym konturem. Po stronie lewej dominuje ciemnobrązowe tło głów, obrzeżeń i pólek z wicią, na którym występują srebrne i złote motywy, z widocznymi wyraźnie barwnymi wątkami broszowań; w półkach srebrno-zielone oraz złoto-różowe medaliony. Pas jest sygnowany w czterech narożnikach literami PI (w odbiciu lustrzanym).

Bliźniaczy pod względem techniki oraz motywów ornamentalnych pas znajduje się w zbiorach Muzeum Narodowego w Krakowie (nr inw. MNK XIX-2447), choć nie jest on sygnowany⁵⁶. To wyrób manufaktury w Lyonie, datowany ogólnie na drugą połowę XVIII wieku (przed rokiem 1793)⁵⁷. Niemal tożsame motywy występują również na pasie przechowywanym w Centralnym Muzeum Włókienniczym w Łodzi (nr inw. 9041/z/1163). Ornament głów i pólek jest identyczny, natomiast różnica pojawia się w obrębie motywów w szlaczkach (wici roślinna wzbogacona jest o dodatkowy, trzeci kwiat). Pas ten jest sygnowany literami PI⁵⁸.

W roku 1972 w archiwum łońskiej fabryki jedwabniczej spółki PRELLE znaleziono 139 próbek pasów kontuszowych (kilka z nich ze stemplami celny-

⁵⁵ Technika lampasu polega na użyciu splotu wzorzystego osnowowo-wątkowego, który składa się z dwóch lub więcej osnów (figurowej i wiążącej) oraz kilku (dwóch lub więcej) wątków barwnych (podstawowego i dodatkowych). Osnowa figurowa jest wydobyta na prawą stronę tkaniny i tworzy wyraźny kontur wokół motywów wzoru, natomiast po stronie lewej stronie jest widoczna w tle, obok osnowy wiążącej, zob.: M. Taszycka, *Pasy francuskie*, s. 14; M. Michałowska, *Leksykon włókiennictwa*, s. 218, 342. Zob. też: M. Wróblewska-Markiewicz, *Uwagi o technice*, s. 28.

⁵⁶ Składam serdeczne podziękowania pani Joannie Reginie Kowalskiej, kierownik działu tkanin Muzeum Narodowego w Krakowie, za umożliwienie obejrzenia omawianych w niniejszym tekście pasów ze zbiorów MN.

⁵⁷ M. Taszycka, *Pasy francuskie*, nr 33. Większość zachowanych pasów produkcji francuskiej jest tkana techniką lampasu, zob.: *ibidem*, s. 14.

⁵⁸ M. Wróblewska-Markiewicz, *Uwagi o technice*, s. 33, il. 12.

mi poświadczającymi, iż były przewożone przez granicę), z których trzy noszą sygnatury PI⁵⁹. Według ustaleń Marii Taszyckiej próbki powstały najpewniej w latach 1785-1792⁶⁰. Wśród nich znajduje się również bezpośredni wzorzec dla wymienionych powyżej trzech pasów ze zbiorów polskich⁶¹. Próbka nie jest sygnowana. Motyw krzaczków z kwiatami ostów nie znajduje analogii wśród ornamentów pasów Paschalisa⁶². Naturalistyczne potraktowanie typowo europejskich motywów kwiatowych ma natomiast – według Taszyckiej – genezę w stylizacji właściwej dla ornamentyki perskiej. Wiadomo, że lionscy producenci nie tylko sprowadzali wzory z Polski, lecz także nabywali wyroby wschodnie – tureckie i perskie, w celu zapoznania się z wschodnią ornamentyką, preferowaną przez polskich klientów⁶³. Można przypuszczać, że wzmiankowana powyżej próbka pasa nie została przesłana przez Jakubowicza, ale wykonana na miejscu (?), według motywów tkanin perskich (?). Następnie wytkane według tego wzorca pasy były sygnowane (lub nie) i wysyłane do Polski, do Jakubowicza (?), a może również na targi do Lipska.

W tekście cytowanej powyżej wizji w sklepie Jakubowicza mowa jest również o pasach sygnowanych literami FS. W zbiorach Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego znajduje się również i tak sygnowany pas (nr inw. MUJ 1130)⁶⁴, o wymiarach 352,5 centymetrów (frędzle: 17,5 centymetra × 2) na 30 centymetrów. Jest on dwustronny, półlity (srebrną nicią metalową), wykonany w technice tzw. śródziemnomorskiej (*taqueté réversible*), tkany splotem prostym i lansowany. Wzór w głowach tworzą dwa symetryczne, potraktowane sylwetowo krzaczki o szeroko rozgałęzionych korzeniach, z ułożonymi naprzemiennie parami kwiatów i liści oraz układem połączonych trzech kwiatów na szczycie łodygi. Wciąż pasa nie jest podzielony na półka, lecz w całości wypełniony motywem tzw. karpiołuski. W obrzeżeniach poziomych i pionowych występują drobne gałązki z trzema kwiatami i pojedynczym pierzastym liściem. Do końców pasa doszyta jest srebrna frędzla. Na awersie motywy w obrębie głów i obrzeżeń są ciemnobezżowe na srebrnym tle, a „karpiołuska” jest biała, otoczona czerwonym konturem.

⁵⁹ M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji*, s. 37-39; eadem, *Pasy francuskie*, s. 11. Zob. też: *L'Art de la soie Prelle*, s. 29-33; *Przepych i blask jedwabnictwa lyońskiego. Lyońskie tkaniny jedwabne od XVII do XX wieku*, Warszawa 2004, s. 46.

⁶⁰ M. Taszycka, *Pasy francuskie*, s. 11.

⁶¹ *Ibidem*, il. IX.

⁶² Taszycka podjęła się klasyfikacji pasów francuskich ze zbiorów Muzeum Narodowego w Krakowie, przyjmując jako główną ich cechę motywy w głowach. Badaczka zauważyła, że w zespole blisko 50 przebadanych przez nią pasów literami PI sygnowane są tkaniny powtarzające ornamentykę typową dla wyrobów Jakubowicza lub też wykorzystujące motywy gałązek kwiatowych w stylizacji geometrycznej, zob.: *ibidem*, s. 13.

⁶³ Eadem, *Zagadnienie produkcji*, s. 43-44; eadem, *Pasy francuskie*, s. 27-28. Na perską stylistykę motywów występujących na pasach sygnowanych PI zwrócił już uwagę Tadeusz Kruszyński, zob.: T. Kruszyński, *Pasy polskie*, s. XV.

⁶⁴ Pas ten również jest darem prof. Tadeusza Milewskiego.

Kolorystyka rewersu stanowi odwrotność prawej strony. Pas jest sygnowany w czterech narożach literami SF (w odbiciu lustrzanym).

Pas był publikowany przez Annę Piskorz, która przypisała go nieokreślonej pracowni polskiej z końca XVIII wieku. Badaczka zwróciła także uwagę na podobieństwo motywów z ornamentyką dwóch pasów z pracowni Jakubowicza ze zbiorów Muzeum Narodowego w Warszawie (datowanych na lata 1788-1790)⁶⁵. Dekoracja pasa z kolekcji uniwersyteckiej jest niemal powtórzeniem wzoru jednego z nich (nr inw. SZT 370 MNW (34018 MNW)) – różnica występuje w rozwiązaniu zakończenia krzaczków (na pasie z Warszawy jest to pojedynczy, duży kwiat)⁶⁶. Chruszczyńska wyodrębniła 11 pasów sygnowanych literami FS, które uznała za prawdopodobny wyrób nieznanej pracowni krakowskiej, pracującej dla Paschalisa przed powstaniem warsztatów warszawskich⁶⁷. Wiadomo, że Jakubowicz nabywał pasy za pośrednictwem Jana Sztumera między innymi od Wojciecha Gwoździkowskiego, który w latach 1785-1793 prowadził w Krakowie persjarnię (od roku 1791 w spółce z Janem Sztumerem). Nie są znane żadne sygnowane pasy z tej manufaktury, choć według źródeł pisanych w pewnym momencie była ona największą persjarnią w Krakowie⁶⁸. Według Anny Treiderowej pasy Gwoździkowskiego musiały jednak przedstawiać dobrą jakość, skoro były nabywane przez Jakubowicza i znajdowały zbyt w Warszawie, gdzie ustaloną renomę miały już wyroby z Kobyłki⁶⁹. Tkając na zlecenie Jakubowicza, Gwoździkowski nie mógł znaczyć pasów własną sygnaturą – być może sygnował je natomiast zgodnie z zaleceniem odbiorcy⁷⁰. Chruszczyńska, na przykładzie grupy pasów z Muzeum Narodowego w Warszawie, stwierdziła, że pasy wyrabiane na zlecenie Jakubowicza w Krakowie są czterostronne (co widać jedynie w obrębie pól z motywami kolorystycznymi), wyłącznie jedwabne, wyrabiane techniką *taqueté faconné*, ich kolorystyka jest uboga, a ornamentyka uproszczona, powielająca motywy pasów Jakubowicza oraz słuckich. Litery FS umieszczone są w specjalnie wyodrębnionych, gładkich polach, przerywających ciągłość wypełniającego obrzeżenie ornamentu, podczas gdy w pasach uznanych za wyrób lionski sygnatura występuje pod zamkniętym ciągiem ornamentu, tuż przy brzegu pasa⁷¹.

⁶⁵ A. Piskorz, *Silva Rerum*, s. 60 (nr I/56).

⁶⁶ J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, nr 118.

⁶⁷ *Ibidem*, nr. 184-194. Wcześniej za przypisaniem części tak sygnowanych pasów krakowskiej manufakturze Masłowskiego opowiedział się Kruszyński, zob.: T. Kruszyński, *Nowe wyniki*, s. 318.

⁶⁸ A. Treiderowa, *Fabryki pasów*, s. 106-110; J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 317-318, 335.

⁶⁹ A. Treiderowa, *Fabryki pasów*, s. 107.

⁷⁰ J. Chruszczyńska, *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur*, s. 318.

⁷¹ *Ibidem*, s. 222, 318.

Jednak biorąc pod uwagę przywołany tekst wizji w sklepie Jakubowicza, w którym mowa jest o pasach „zagranicznej fabryki po literami F. S.”, zakupionych przez kupca Nosonowicza w Lipsku, można się zastanawiać, czy pas z kolekcji Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego nie był również produkcją francuską. We wspomnianym archiwum fabryki PRELLE znajduje się 17 próbek sygnowanych literami FS (litery leżące, w dwóch wypadkach stojące)⁷², a wśród francuskich pasów tak sygnowanych występują również takie, które są dokładnym odwzorowaniem pasów Jakubowicza⁷³.

Pas ze zbiorów uniwersyteckich różni się w dwóch podstawowych punktach od grupy pasów uznanych przez Chruszczyńską za wyroby krakowskie: jest półlity, a motywy ornamentalne są niemal dokładnym powtórzeniem jakubowiczowskich, bez „zwulgaryzowania” wzorów warszawsko-lipkowskich, czym według Chruszczyńskiej wyróżniają się pasy z manufaktury krakowskiej. Ważną cechą przemawiającą na korzyść „krakowskiej” proveniencji pasa jest natomiast wpisanie sygnatury w gładkie, prostokątne pole, przerywające ciągłość ornamentu obrzeżenia. Równocześnie zwraca uwagę nietypowy układ liter FS. Litera F, umieszczona po zewnętrznej stronie obrzeżenia, ułożona jest belką w kierunku jego krawędzi – tak, że sygnaturę odczytuje się raczej jako SF, a nie FS. Tym samym różni się ona od sposobu ułożenia liter w pasach przypisanych do grupy „krakowskiej” (litera S leży od zewnętrznej strony obrzeżenia)⁷⁴. W pasach, które w literaturze są uznawane za produkcję manufaktury z Lyonu, przeważa odwrotne rozwiązanie (litera F znajduje się od zewnątrz, górną częścią przy krawędzi pasa)⁷⁵. Wyjątek stanowi pas z kolekcji Muzeum Narodowego w Krakowie (nr inw. MNK XIX-2350), na którym wytkano litery FS w identycznym ułożeniu jak na pasie ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego⁷⁶. Należy dodać, że pas ten jest wytkany w technice tzw. śródziemnomorskiej (rzadziej spotykanej wśród pasów francuskich) oraz stanowi niemal dokładne powtórzenie pasa z sygnaturą „Paschalis”, publikowanego w roku 1906 przez Emmanuela Swieykowskiego⁷⁷.

⁷² M. Taszycka, *Zagadnienie produkcji*, s. 37-39; eadem, *Pasy francuskie*, s. 11, 13.

⁷³ *Ibidem*, s. 21. Jeden z nich, kopiujący motywy pasów Jakubowicza z wczesnego okresu produkcji, jest wykonany techniką tzw. śródziemnomorską, zob.: *ibidem*, nr 11.

⁷⁴ Podobnie na pasach z kolekcji Ryszarda Z. Janiaka (R. Z. Janiak, W. de Latour, A. Kwaśnik-Gliwińska, *Pasja zbierania. Kolekcja Ryszarda Z. Janiaka. Katalog wystawy*, Kielce 2007, nr II/5, nr II 8; w przypadku tego drugiego brana jest pod uwagę także proveniencja francuska) oraz na pasie zakupionym ostatnio do zbiorów Zamku Królewskiego na Wawelu (*Zbiory wawelskie. Nabytki 2015-2016*, Kraków 2017, nr 16).

⁷⁵ Zob.: M. Taszycka, *Pasy francuskie*, nr. 1, 2, 4, 5, 9, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22 (oprócz pasa nr 34 litery są stojące); R. Z. Janiak, W. de Latour, A. Kwaśnik-Gliwińska, *Pasja zbierania*, nr. II 9, II/11.

⁷⁶ M. Taszycka, *Pasy francuskie*, nr 11, s. 21.

⁷⁷ Pasy różnią się kolorem oraz ornamentem geometrycznym w półkach, zob.: *ibidem*. Por.: E. Swieykowski, *Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i haftarstwa. Objasniony zabytkami Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1906, s. 265, tab. XXI.

Na tym etapie badań trudno rozstrzygać, czy pas z Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego został zamówiony przez Paschalisa w Krakowie (lub w innym ośrodku polskim), czy też wytkano go w Lyonie. W tym celu należałoby przeprowadzić szczegółowe badania porównawcze między pasami uznawanymi za wyroby obu ośrodków, z uwzględnieniem analizy technologicznej⁷⁸.

Bibliografia

- Album dzieł sztuki zastosowanej do przemysłu z wystawy urządzonej przez Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie 1881 r.*, Warszawa 1883
- Bocheński A., *Przemysł polski w dawnych wiekach*, wyd. S. Bratkowski, Warszawa 1984
- Boniecki A., *Herbarz polski*, 1, *Wiadomości historyczno-genealogiczne o rodach szlacheckich*, 7, Warszawa 1908
- Chmiel A., *Kilka szczegółów do fabryk pasów polskich w Krakowie*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 8, 1907
- Chruszczyńska J., *Pasy kontuszowe z polskich manufaktur i pracowni w zbiorach Muzeum Narodowego w Warszawie*, Warszawa 1995
- Janiak R. Z., de Latour W., Kwaśnik-Gliwińska A., *Pasja zbierania. Kolekcja Ryszarda Z. Janiaka. Katalog wystawy*, Kielce 2007
- Józefowiczówna M., *Jakubowicz Paschalis*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 10, Wrocław 1962-1964
- Kitowicz J., *Opis obyczajów za panowania Augusta III*, 2, Wrocław–Warszawa 2003
- Kołaczkowski J., *Wiadomości dotyczące się przemysłu i sztuki w dawnej Polsce*, Kraków 1888
- Kościalkowski S., *Antoni Tyzenhauz. Podskarbi nadworny litewski*, 1, Londyn 1970
- Kruszyński T., *Nowe wyniki z zakresu badań nad pasami polskimi*, „Przegląd Powszechny”, 39, 1922, 153-154
- Kruszyński T., *Pasy polskie wyrabiane w Niemczech i Francji*, „Prace Komisji Historii Sztuki”, 4, 1930
- L'Art de la soie Prelle (1752-2002). Des ateliers lyonnais aux palais parisiens*, Paris 2002
- Mańkowski T., *Pasy polskie*, Kraków 1938
- Michałowska M., *Leksykon włókiennictwa. Surowce i barwniki, narzędzia i maszyny, techniki i technologie, wyroby i dziedziny*, Warszawa 2006
- Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu Starym*, Licheń Stary 2010
- Pas kontuszowy Jakuba Paschalisa*, [online] http://www.lichen.pl/pl/389/pas_kontuszowy_„paschalis%E2%80%9D.
- Piskorz A., *Silva Rerum. Pamiątki akademickie ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego. Katalog wystawy. Collegium Maius XII 1997-I 1998*, Kraków 1998

⁷⁸ Jak zauważył Małgorzata Wróblewska-Markiewicz: „określenie miejsca powstania pasów polskich na podstawie analizy porównawczej ornamentu czy posłużenie się w tym celu jedynie sygnaturą bywa zwodnicze. Znacznie więcej informacji dostarcza analiza cech stylistycznych wzoru i jego technicznego opracowania”, M. Wróblewska-Markiewicz, *Uwagi o technice*, s. 26.

- Przepy ch i blask jedwabnictwa l yo ńskie go. L yo ńskie tkaniny jedwabne od XVII do XX wieku*, Warszawa 2004
- Römer A., *Pasy polskie, ich fabryki i znaki*, „Sprawozdania Komisji do Badania Historii Sztuki w Polsce”, 5, 1896
- Rostworowski M., *Pusłowski Franciszek Ksawery*, w: *Polski Słownik Biograficzny*, 19, Wrocław 1986
- Smoleński W., *Mieszczanstwo warszawskie w końcu wieku XVIII*, Warszawa 1917
- Smoleński W., *Pasy lipkowskie*, w: idem, *Studja historyczne*, Warszawa 1925
- Swieykowski E., *Zarys artystycznego rozwoju tkactwa i haftarstwa. Objąsni ony zabytkami Muzeum Narodowego w Krakowie*, Kraków 1906
- Taszycka M., *Pasy kontuszowe, 1. Pasy wschodnie*, Kraków 1990
- Taszycka M., *Zagadnienie produkcji pasów kontuszowych we Francji w XVIII wieku*, „Biuletyn Historii Sztuki”, 38, 1976
- Treiderowa A., *Fabryki pasów polskich w Krakowie*, „Rocznik Krakowski”, 36, 1963
- Wróblewska-Markiewicz M., *Uwagi o technice i technologii wykonania pasów kontuszowych (na podstawie zespołu pasów ze zbiorów Centralnego Muzeum Włókiennictwa w Łodzi)*, w: *Tkaniny artystyczne z wieków XVIII i XIX. Materiały sesji naukowej w Zamku Królewskim na Wawelu, Kraków 21 marca 1991*, Kraków 1997
- Zbiory wawelskie. Nabytki 2015-2016*, Kraków 2017, nr 16

Յոսանա Սլավինսկա, Պասխալիս Յակուբովիչը և երեք Սլուցկի գոտիները Յագելոնյան համալսարանի թանգարանի հավաքածուի մեջ Յագելոնյան համալսարանի թանգարանում պահվում են երեք Սլուցկի գոտիներ, որոնք կապված են Պասխալիս Յակուբովիչի գործունեության հետ, ով Մեծ Սեյմի ժամանակաշրջանի Սլուցկի գոտիների արտադրողն էր: Դրանցից մեկը, որտեղ P և I տառերի արանքում պատկերված է զատկի գառնուկը, գործվել է Յակուբովիչի կողմից ստեղծված արհեստանոցում՝ Վարշավայի մոտ գտնվող Լիպկովում: Մյուսը՝ PI տառերով ստորագրված, ներմուծվել է Լիոնից, որ Սլուցկի գոտիներ էր արտահանում Լեհաստան, այդ թվում՝ նաև Յակուբովիչի պատվերով: Վերջին գոտին, ուր FS տառերն են փորագրված, ուսումնասիրության այս փուլում դժվար է լիովին կռահել՝ արդյոք այն նույնպես Լիոնում է պատրաստված եղել, թե Կրակովի արհեստանոցում, որտեղ Յակուբովիչի պատվերներն էին կատարում:

Բանալի բառեր՝ Սլուցկի գոտիներ, արհեստանոցներ, Պասխալիս Յակուբովիչ, Լիպկով, Լեհահայեր, Յագելոնյան համալսարանի թանգարան

Joanna Sławińska, *Paschalis Jakubowicz and three kontusz sashes in the collections of the Museum of the Jagiellonian University*

The Museum of the Jagiellonian University holds three belts associated with the activities of Paschalis Jakubowicz, a producer of kontusz sashes in the period of the Great Sejm. One of such belts, which features a paschal lamb between the letters PI, was woven in a *persjarnia* (a workshop where kontusz belts were made) established by Jakubowicz in Lipków near Warsaw. Another one, which features the letters PI, originates from a weaver's workshop in Lyon, which produces kon-

tusz belts intended for the Polish market, also commissioned by Jakubowicz. In the case of the last one, which features the letters FS, at this stage of research it is difficult to establish whether it was made in Lyon or whether it should be considered a product of the Kraków workshop, which received an order from Jakubowicz.

Keywords: kontusz sash, persjarnia, Paschalis Jakubowicz, Lipków, Polish Armenians, the Museum of the Jagiellonian University

1. Pas kontuszowy, Lipków/ manufaktura Paschalisa Jakubowicza, 1791-1794, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius, nr inw. MUJ 1266 (fot. Janusz Kozina, Muzeum UJ)

2. Sygnatura pasa kontuszowego, Lipków/ manufaktura Paschalisa Jakubowicza, 1791-1794, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego Collegium Maius, nr inw. MUJ 1266 (fot. Janusz Kozina, Muzeum UJ)

3. Pas kontuszowy (stan przed konserwacją), Lipków/ manufaktura Paschalisa Jakubowicza, 1791-1794, Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu Starym (fot. Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiego w Licheniu Starym)

4. Sygnatura pasa kontuszowego (stan przed konserwacją), Lipków/ manufaktura Paschalisa Jakubowicza, 1791-1794, Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiiego w Licheniu Starym (fot. Muzeum im. ks. Józefa Jarzębowskiiego w Licheniu Starym)

5. Pas kontuszowy, Francja/ Lyon, 2 poł. XVIII w. (przed 1793), Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr inw. MUJ 1274 (fot. Janusz Kozina, Muzeum UJ)

6. Sygnatura pasa kontuszowego, Francja/ Lyon, 2 poł. XVIII w. (przed 1793), Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr inw. MUJ 1274 (fot. Janusz Kozina, Muzeum UJ)

7. Pas kontuszowy, Francja/ Lyon, 2 poł. XVIII w. (przed 1793), Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK XIX-2447 (fot. Jacek Świdorski, Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Krakowie)

8. Pas kontuszowy, Kraków (?)/ Lyon (?), Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego,
nr inw. MUJ 1130 (fot. Janusz Kozina, Muzeum UJ)

9. Sygnatura pasa kontuszowego, Francja/ Lyon, 2 poł. XVIII w. (przed 1793), Muzeum Narodowe w Krakowie, nr inw. MNK XIX-2350 (fot. Paweł Czernicki, Pracownia Fotograficzna Muzeum Narodowego w Krakowie)

10. Sygnatura pasa kontuszowego, Kraków (?)/ Lyon (?), Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, nr inw. MUJ 1130 (fot. Janusz Kozina, Muzeum UJ)